

Critique and Evaluation of Qur'ānic Writings on the Infallibility (‘iṣmah) of the Prophets Based on Theological-Exegetical Principles

Rezā Qāsimī-Nejād¹ | Moḥammad Morādī² | Mahdī Nuṣratian-Ahūr³ | Seyyed Amīr Sekhāvatiān⁴

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Islamic Teachings, Faculty of Literature and Humanities, Islamic Azad University, Shahrekord, Iran; PhD Student in the field of Quran and Hadith, Faculty of Islamic Knowledge (Ma'arif), University of Quran and Hadith, Qom, Iran. Email: r.ghaseminejad@iau.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Qur'ān and Ḥadīth Sciences, Faculty of Sciences and Teachings of the Qur'ān, Qur'ān and Ḥadīth University, Qom, Iran. Email: moradi_215@yahoo.com
3. Associate Professor, Department of Qur'ān and Ḥadīth Sciences, Faculty of Sciences and Teachings of the Qur'ān, Qur'ān and Ḥadīth University, Qom, Iran. Email: mehdi.nosratian@gmail.com
4. Assistant Professor, Department of Islamic Teachings, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Qom, Iran. Email: sekhavatiān@iau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Received: 8 July 2025
Revised: 21 November 2025
Accepted: 24 December 2025
Available Online: 7 January 2026

Keywords:
Critique, Theological Principles, Exegetical, Qur'ānic Writings, Infallibility (‘iṣmah), Prophets.

Abstract

The infallibility (‘iṣmah) of the prophets is a foundational and highly influential topic in Islamic theology. Its nature and scope have long been a matter of disagreement among scholars and followers of various Islamic schools. For this reason, numerous works have been written on the subject by theologians and Qur'ānic commentators over time, presenting a variety of perspectives. However, the fundamental question is whether these works have been organized according to a methodical and coherent approach. Employing a descriptive-analytical method and drawing on multiple library sources, this research focuses on a core approach in exegetical studies - namely, theological-exegetical principles - in order to critically evaluate these works. The findings indicate that Qur'ānic writings on prophetic infallibility face several theological-exegetical criticisms, including: sectarian interpretation of texts, lack of comprehensiveness in comparative analyses, excessive reliance on esoteric interpretation (Tāwīl) and philosophical reasoning, neglect of discontinuous and non-textual contextual evidence, over-reliance on general rational proofs, or conversely, neglect of rational arguments in favor of mere adherence to the literal exteriors of verses.

Cite this article: Qāsimī-Nejād, R.; Morādī, M.; Nuṣratian-Ahūr, M.; Sekhāvatiān, S. A. (2025). Critique and Evaluation of Qur'ānic Writings on the Infallibility (‘iṣmah) of the Prophets Based on Theological-Exegetical Principles. *Islamic Philosophical Doctrines*, 20(37), 233-262. <https://doi.org/10.30513/ipd.2026.7835.1681>

Extended Abstract

Introduction

The infallibility (‘iṣmah) of the prophets is one of the most extensive and significant doctrinal and theological topics in the history of Islamic thought. Theologians of different schools have proposed various views on its nature, origin, foundations, proofs, and scope, and there are few theological works that do not discuss the necessity, permissibility, or even denial of prophetic infallibility. Among these discussions, the scope of prophetic infallibility from the perspective of the Holy Qur’ān holds a fundamental position and a wide range of implications. The multiplicity of theological schools and exegetical methods has given rise to diverse opinions in this field. The subject has always been of interest to Qur’ānic commentators and scholars in the Islamic heritage, and numerous works-including books, theses, and articles-have been written on it.

The most important question in this area is whether these works have addressed the subject according to sound theological and exegetical criteria. Accordingly, the aim of this research is to identify and articulate the critiques directed at Qur’ānic writings on prophetic infallibility, as assessed by theological method and exegetical method.

Regarding the background of the research, although some studies have broadly and incompletely critiqued certain works-such as Farqānī and Jāhrāmī’s *A Critical Reading of the Non-Shī’ī Scholar’s View of Prophetic Infallibility through Qur’ānic Texts* (2021) and Khūshrang, Mīrjalīlī, and Farīdūnī’s *The Methodology of Interpreting the Verses of Prophetic Infallibility* (2020)-none of the existing works have evaluated these writings on the basis of theological and exegetical foundations.

The present research is innovative in two respects: first, in its subject matter, as it specifically examines the theological-exegetical critique of Qur’ānic works on prophetic infallibility; second, in its logical organization and research structure, which is unprecedented in this field. This study adopts a comprehensive and extensive approach to provide a clear picture of the theological-exegetical criticisms leveled at these writings. Such an approach can reveal new dimensions of religious and historical concepts previously neglected. Moreover, the scientific critique of prophetic infallibility can expand dialogue and exchange among followers of different denominations and cultures, thereby enhancing mutual understanding. It also helps strengthen rational and transmitted arguments in defense of religious teachings. Within this framework, the main axes of the research include: identifying and analyzing the primary Qur’ānic texts on prophetic infallibility in the Islamic heritage; examining various Qur’ānic views and the theological and methodological critique of the relevant writings and commentaries; and assessing the impact of this concept on contemporary understandings of the prophets’ status in Islamic societies.

Method

This research uses a descriptive-analytical method, consulting multiple library sourc-

es and focusing on a core approach in exegetical studies, namely theological-exegetical principles, to critically evaluate the works under consideration. A total of 150 Qur'ānic works related to prophetic infallibility-including exegetical books, independent Qur'ānic and theological books on the subject, and relevant articles-were examined and analyzed. The manner in which these writings addressed the issue was assessed according to the criterion of theological-exegetical principles, and the resulting criticisms were articulated by applying this standard.

Findings

The examination and comparison of the Qur'ānic writings on prophetic infallibility with theological-exegetical principles reveal that these works have not examined the subject in a methodical, rule-based, or thoroughly researched manner. Rather, numerous problems and criticisms apply to them-regardless of whether the works affirm the infallibility of the prophets or reject some of its dimensions. All these writings have proceeded largely on the basis of the author's theological, doctrinal, and inclination-bound premises, while neglecting the proper criteria of theological-exegetical analysis.

Discussion

The findings reveal a significant methodological gap in the Qur'ānic writings on prophetic infallibility: most works either rely excessively on sectarian premises or fail to integrate rational and transmitted evidence in a balanced manner. This indicates that the theological-exegetical approach-which demands simultaneous attention to linguistic, contextual, and rational criteria-has not been systematically applied. The consequence is that arguments for or against infallibility often become circular or reductionist, weakening their persuasiveness across denominational lines. A key implication is that future research must prioritize the development of a unified methodological framework that does not favor reason over revelation or vice versa but harmonizes them. The study also acknowledges a limitation: although 150 works were examined, the analysis did not include unpublished manuscripts or works in non-Arabic languages, which might contain alternative perspectives. Furthermore, the lack of a standardized set of theological-exegetical criteria across Islamic schools remains an obstacle. Addressing this could foster more constructive inter-school dialogue and help contemporary readers avoid simplistic or polemical readings of prophetic infallibility.

Conclusion

Given the importance of prophetic infallibility in Islamic teachings, the outcome of the comparative and analytical study of Qur'ānic works on this subject shows that, although this field has benefited from considerable scholarly and exegetical efforts, it still requires a methodological reconstruction at the level of theological-exegetical principles. This reconstruction must be based on establishing a balance between rational demonstration, Qur'ānic text, and authoritative tradition-neither allowing reason to dominate transmitted sources nor falling into the captivity of literalistic traditionalism.

Instead, a comprehensive approach is needed, one that can explain the status of prophetic infallibility by simultaneously and harmoniously drawing upon reason, the Qur'ān, and the Sunnah.

Author Contributions

Rezā Qāsimī-Nejād, as the corresponding author, was responsible for topic selection, study and analysis, and the writing of the article; Muḥammad Morādī supervised the content and the writing process; Mahdī Noṣratian-Ahūr provided guidance in analysis and writing; and Seyyed Amīr Sekhāvatiān served as consultant in the design and the article.

Data Availability Statement

This study is based exclusively on published Qur'ānic, theological, and exegetical sources. No new empirical data were generated. All sources are fully cited in the references.

Ethical Considerations

The authors confirm that this research has been conducted with full integrity, free from data fabrication, falsification, and plagiarism. All ethical guidelines for library-based research have been observed.

Funding

This article has not received any specific financial support from funding agencies in the governmental, commercial, or non-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no conflicts of interest.

Declaration of Generative AI and AI-Assisted Technologies in the Writing Process

During the preparation of this work, the authors used ChatGPT for language editing and proofreading of the final manuscript. After using this tool, the authors thoroughly reviewed, revised, and verified the generated content. The authors take full responsibility for the accuracy, originality, and integrity of the published work.

نقد و ارزیابی نگاه‌های قرآنی عصمت انبیا بر اساس مبانی کلامی-تفسیری

رضا قاسمی نژاد^۱ | محمد مرادی^۲ | مهدی نصرتیان اهور^۳ | سید امیر سخاوتیان^۴

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه معارف، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد شهرکرد، شهرکرد، ایران؛ دانشجوی دکتری رشته قرآن و حدیث، دانشکده معارف دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران. رایانامه: r.haseminejad@iau.ac.ir
۲. استادیار، گروه قرآن و حدیث، دانشکده معارف قرآن، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران. رایانامه: moradi_215@yahoo.com
۳. دانشیار، گروه کلام و قرآن، دانشکده علوم و معارف، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران. رایانامه: mehdi.nosratiyan@gmail.com
۴. استادیار، گروه معارف، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. رایانامه: sekhavatian@iau.ac.ir

چکیده

عصمت پیامبران از مباحث بنیادین و تأثیرگذار در الهیات اسلامی است که ماهیت و گستره آن از دیرباز محل اختلاف میان اندیشمندان و پیروان مذاهب اسلامی بوده است. به همین دلیل، از گذشته تاکنون آثار متعددی از سوی متکلمان و مفسران در این زمینه نگاشته شده و دیدگاه‌های گوناگونی مطرح گردیده است. با این حال، پرسش اساسی این است که آیا این آثار بر پایه رویکردی روشمند و منسجم سامان یافته‌اند یا خیر. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با مراجعه به منابع متعدد کتابخانه‌ای و با تمرکز بر یکی از روش‌های اساسی در مطالعات تفسیری، یعنی مبانی کلامی-تفسیری، به ارزیابی انتقادی این آثار می‌پردازد؛ یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که نگاه‌های قرآنی مرتبط با عصمت انبیا با نقدهای متعددی در حوزه کلامی-تفسیری مواجه‌اند، از جمله: تفسیر متعصبانه متون، فقدان جامعیت در تحلیل‌های تطبیقی، اتکای افراطی بر تأویل و تحلیل‌های فلسفی، غفلت از قرائن ناپیوسته و غیرلفظی، بسنده کردن به ادله عقلی کلی یا در مقابل، غفلت از استدلال‌های عقلی و اکتفا به ظواهر آیات.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۷/۱۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۸/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۲

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۱۰/۱۶

کلیدواژه‌ها

نقد، مبانی کلامی، تفسیری، نگاه‌های قرآنی، عصمت، انبیا.

استناد: قاسمی نژاد، رضا؛ مرادی، محمد؛ نصرتیان اهور، مهدی؛ سخاوتیان، سید امیر. (۱۴۰۴). نقد و ارزیابی نگاه‌های قرآنی عصمت انبیا بر اساس مبانی کلامی-تفسیری. آموزه‌های فلسفه اسلامی، ۲۰(۳۷)، ۲۶۲-۲۳۳. <https://doi.org/10.30513/ipd.2026.7835.1681>

مقدمه

انسان قرن بیست و یکم در تلاش است نسبت خود با دین داری را به‌گونه‌ای بنیادین بازتعریف کند. به بیان دیگر، تحولات ژرف و شتابان جهان معاصر به سمتی پیش می‌رود که نوعی صورت‌بندی نوین از دین داری ابراهیمی بر سبک زندگی انسان امروز غلبه خواهد یافت. در این فرایند، اندیشه‌ای موفق‌تر خواهد بود که بتواند مؤلفه‌های دینی و ساختار دین داری خود را با زبانی نو و در قالبی متناسب با شرایط جدید بیان کند.

در ادیان ابراهیمی، آموزه‌های بنیادین همچون توحید، نبوت و معاد از مهم‌ترین مؤلفه‌ها به شمار می‌روند؛ از این رو ضرورت دارد این آموزه‌ها بار دیگر مورد بازخوانی قرار گیرند. هرچند بررسی همه این مؤلفه‌ها از دامنه یک پژوهش محدود فراتر می‌رود، می‌توان بخشی از آن‌ها را به عنوان موضوعی پژوهشی بازخوانی و تحلیل کرد.

در همین راستا، مسئله عصمت انبیای الهی یکی از کلان‌ترین و مهم‌ترین مباحث اعتقادی و کلامی در تاریخ اندیشه متفکران مسلمان است. متکلمان فریقین درباره ماهیت، منشأ، مبانی، ادله و گستره عصمت دیدگاه‌های گوناگونی مطرح کرده‌اند و کمتر کتاب کلامی را می‌توان یافت که در آن سخنی از وجوب، جواز یا حتی انکار عصمت انبیا به میان نیامده باشد. از میان این مباحث، گستره عصمت انبیا از منظر قرآن کریم جایگاهی بنیادین و دامنه‌ای گسترده دارد. تعدد مکاتب کلامی و روش‌های تفسیری سبب شده است که آرا و دیدگاه‌های متنوعی در این زمینه شکل گیرد. این موضوع در میراث قرآنی و اسلامی همواره مورد توجه مفسران و اندیشمندان قرار داشته و آثار متعددی از جمله کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات در این باره نگاشته شده است.

مهم‌ترین پرسش در این زمینه آن است که آیا این آثار بر اساس معیارهای کلامی و تفسیری به موضوع پرداخته‌اند یا خیر. بنابراین، با توجه به اهمیت و جایگاه این مسئله، آثار موجود با رویکردی انتقادی و بر پایه مبانی کلامی - تفسیری مورد ارزیابی و بررسی قرار خواهند گرفت. در زمینه پیشینه پژوهش، هرچند برخی پژوهش‌ها به صورت کلی و ناقص به نقد آثار پرداخته‌اند، مانند خوانش انتقادی انگاره عالمان غیرشیعی از عصمت انبیا علیهم‌السلام با تطبیق بر نصوص قرآن کریم (فرقانی و جهرمی، ۱۴۰۰) و نیز مقاله روش‌شناسی تفسیر آیات عصمت انبیا

(خوش‌رنگ، میرجلیلی و فریدونی، ۱۳۹۹)، در آثار موجود هیچ‌یک به ارزیابی و سنجش آثار بر اساس مبانی کلامی و تفسیری توجه نکرده‌اند.

پژوهش حاضر از دو جهت دارای نوآوری است: نخست، از حیث موضوع که به طور خاص نقد کلامی-تفسیری آثار قرآنی مرتبط با عصمت پیامبران را مورد بررسی قرار می‌دهد؛ دوم، از نظر نظم منطقی و ساختار پژوهش که در این حوزه مسبوق به سابقه نیست. این مطالعه با رویکردی جامع و گسترده در پی آن است که تصویری روشن از انتقادهای کلامی-تفسیری بر آثار قرآنی مربوط به عصمت پیامبران ارائه دهد.

۱. تعریف لغوی و اصطلاحی عصمت

واژه‌شناسان لغت «عصمت» را در معانی منع و بازداری (زییدی، ۱۴۱۴، ص. ۳۹۹؛ فراهیدی، ۱۴۰۹، ص. ۳۱۳؛ ابن‌منظور، ۱۳۷۵، ص. ۴۰۳؛ ابن‌فارس، ۱۴۲۰، ص. ۳۳۱؛ فیروزآبادی، ۱۳۸۰، ص. ۱۵۱) و نیز در معنای امساک و خودداری (راغب، ۱۴۰۴، ص. ۳۳۶؛ فیومی، ۱۳۹۷، ص. ۴۱۴؛ جوهری، ۱۴۰۷، ص. ۱۸۶) به کار برده‌اند. در قرآن کریم نیز واژه «عصمت» و مشتقات آن در معنای بازدارندگی از گناه یا عذاب پروردگار و حفظ از خطر به کار رفته است؛ معنایی که با همان مفهوم لغوی عصمت مطابقت دارد (طیب حسینی، جعفری و داداش‌نژاد، ۱۴۰۰، ص. ۶۳).

بررسی مفهوم عصمت در اصطلاح نشان می‌دهد که با توجه به مبانی متفاوت دانشمندان اسلامی، تعاریف گوناگونی برای آن ارائه شده است و هر اندیشمند بر اساس دیدگاه خاص خود تعریف ویژه‌ای مطرح کرده است. مشهورترین دیدگاه‌ها از سوی سه مکتب معروف کلامی، یعنی اشاعره، معتزله و امامیه، ارائه شده که در نهایت به دو مبنای اصلی بازمی‌گردند: جبرگرایی از سوی اشاعره و اختیارگرایی از سوی معتزله و امامیه (احمدی، ۱۳۹۹، صص. ۷۵-۹۵). بر اساس مبنای جبرگرایی اشاعره، عصمت چنین معنا می‌شود: «وَهِيَ عِنْدَنَا أَنْ لَا يَخْلُقَ اللَّهُ فِيهَا ذَنْبًا»؛ یعنی عصمت از دیدگاه آنان آن است که خداوند گناه را در وجود معصومین نمی‌آفریند (ایجی، ۱۳۲۵، صص. ۱۸۱-۲۸۱). قاضی عبدالجبار معتزلی می‌گوید: «الْعِصْمَةُ... وَقَدْ صَارَ بِالْعُرْفِ عِبَارَةً عَنْ لُظْفٍ يَقَعُ مَعَهُ الْمَلْطُوفُ فِيهِ لَا مَحَالَهَ حَتَّى يَكُونَ الْمَرْءُ مَعَهُ كَالْمَدْفُوعِ إِلَى أَنْ لَا يَزْتَكِبَ الْكِبَائِرَ، وَلِهَذَا لَا يُطْلَقُ إِلَّا عَلَى الْأَنْبِيَاءِ أَوْ مَنْ يَجْرِي مَجْرَاهُمْ». به بیان دیگر، عصمت در عرف لطفی است که با تحقق آن، شخص حتماً از ارتکاب گناه - چه کبیره و چه صغیره - بازداشته

می‌شود و به همین دلیل تنها درباره انبیا یا کسانی که در مسیر آنان هستند به کار می‌رود (قاضی عبدالجبار، ۱۳۸۴، ص. ۷۸۰). سید مرتضی، فقیه و متکلم شیعه، می‌گوید: «اعْلَمَنَّ أَنَّ الْعِصْمَةَ هِيَ اللَّطْفُ الَّذِي يَفْعَلُهُ تَعَالَى، فَيَخْتَارُ الْعَبْدُ عِنْدَهُ الْإِمْتِنَاعَ مِنْ فِعْلِ الْقَبِيحِ»؛ بدان که عصمت لطفی است که خداوند در مورد بنده خود انجام می‌دهد و به واسطه آن انسان از ارتکاب فعل قبیح امتناع می‌ورزد. علامه طباطبایی در تعریف عصمت می‌نویسد: «وَ نَعْنَى بِالْعِصْمَةِ وُجُودَ أَمْرٍ فِي الْإِنْسَانِ الْمَعْصُومِ يَصُونُهُ عَنِ الْوُقُوعِ فِي مَا لَا يَجُوزُ مِنَ الْخَطَا أَوْ الْمَعْصِيَةِ»؛ مقصود ما از عصمت، وجود نیرویی در انسان معصوم است که او را از افتادن در آنچه روا نیست - چه خطا و چه گناه - حفظ می‌کند. او در جای دیگر نیز بیان می‌کند: «هِيَ صُورَةٌ عِلْمِيَّةٌ نَفْسَانِيَّةٌ تَحْفَظُ الْإِنْسَانَ مِنْ بَاطِلِ الْإِعْتِقَادِ وَ سَيِّئِ الْعَمَلِ»؛ عصمت صورتی علمی و نفسانی است که انسان را از باور نادرست و عمل ناپسند نگاه می‌دارد (طباطبایی، بی‌تا، ج. ۸، ص. ۲۶۷). با بررسی دقیق تعاریف ارائه شده روشن می‌شود که همه دانشمندان، عصمت را نوعی پاکی و مصونیت از آلودگی به گناه دانسته‌اند، هرچند در ماهیت و گستره آن اختلاف نظر وجود دارد. این اختلافات عمدتاً از تفاوت در منشأ و مبانی فکری سرچشمه می‌گیرد و نشان‌دهنده تنوع رویکردهای کلامی در تبیین این اصل بنیادین است.

متکلمان امامیه و معتزله، تناسبی عام میان معنای لغوی و اصطلاحی عصمت برقرار کرده‌اند و آن را به معنای پیراستگی گروهی از انسان‌های برگزیده و مخلص از هرگونه خطا، اشتباه، گناه، سهو و نسیان در طول زندگی تعریف کرده‌اند. آنان خاستگاه عصمت را ترکیبی از لطف و توفیق الهی در کنار شایستگی‌های فردی معصومین قلمداد کرده‌اند.

از این منظر، عصمت همچون منشوری چندوجهی است که مفهومی چندساحتی دارد و مؤلفه‌های متعددی را دربر می‌گیرد. اختلاف در تعریف‌ها و نظریه‌ها درباره ماهیت و گستره عصمت نیز ناشی از تمرکز بر یک یا چند جنبه خاص و برجسته‌سازی آن، در کنار غفلت از سایر ابعاد این مفهوم پیچیده است.

۲. نقد مبانی کلامی - تفسیری نگاشته‌های قرآنی عصمت پیامبران

مبانی کلامی - تفسیری به اصول و باورهای بنیادینی اشاره دارد که مفسران قرآن بر اساس آن‌ها به تفسیر آیات می‌پردازند. این مبانی شامل الهی بودن قرآن، امکان و جواز تفسیر، چندمعنایی بودن

قرآن، زبان قرآن، انسجام و پیوستگی آیات، عصمت پیامبران (ص) از خطا در دریافت و ابلاغ وحی و مصونیت از گناه و خطا در افعال و رفتار، عدم تحریف قرآن و اعجاز قرآن است (نصیری، ۱۳۸۵، ص. ۱۴۶). بررسی نگاه‌های قرآنی مربوط به عصمت انبیا نشان می‌دهد که نقدهای کلامی - تفسیری متعددی بر آن‌ها وارد است که در این پژوهش به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

۱-۲. تفسیر تعصبی متون (تحلیل مسئله تنزیه انبیا بر اساس مبانی عقیدتی خود)

ابعاد مختلف شخصیت مفسر، همچون دانسته‌ها و روحیات، در نوع تفسیری که از قرآن کریم ارائه می‌دهد تأثیرگذار است و اندیشوران مسلمان از دیرباز به این امر توجه داشته‌اند. این تأثیر معمولاً در پی کسب معلومات جدید یا طرح شبهات نو پدید می‌آید و هیچ مفسری از آن گریزی ندارد. شخصیت مفسر دارای جنبه‌های گوناگونی است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها اعتقادات اوست. اعتقادات و باورهای مفسر گاه جنبه مذهبی و نحله‌ای دارد، مانند اشعری، اعتزال، شیعی و سنی، و گاه جنبه علمی؛ برای نمونه، اگر مفسری از پیش نسخ را در قرآن پذیرفته باشد یا در باب محکم و متشابه، مقوله تشابه را از مجمل و مبهم جدا دانسته باشد، یا در باب اسباب نزول نظریه خاصی را پذیرفته باشد، برداشت او از مجموعه‌ای از آیات متفاوت از کسانی خواهد بود که این باورها را ندارند. این تفاوت‌ها گاه به نوعی تعصب در تفسیر متون می‌انجامد. بنابراین در برخی آثار، استدلال‌ها به‌گونه‌ای ارائه شده‌اند که از پیش با باورهای کلامی نویسندگان هم‌خوانی داشته باشد. این مسئله به‌ویژه در تحلیل آیات مربوط به عصمت نمود پیدا کرده است؛ چنان‌که برخی مفسران شیعه کوشیده‌اند آیه‌ای را که به ظاهر بر خطای پیامبران دلالت دارد، به‌گونه‌ای تأویل کنند که تنها دیدگاه شیعه را تأیید کند، درحالی‌که دیدگاه‌های رقیب کمتر مورد بررسی قرار گرفته‌اند (سبحانی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۹۲).

مفسران و مؤلفان اشعری مذهب بر این باورند که پیامبران پس از رسیدن به مقام نبوت، از گناهان کبیره - چه عمدی و چه سهوی - و نیز از گناهان صغیره در صورت عمدی بودن مصونیت دارند؛ با این حال، به اعتقاد آنان، انبیای الهی پیش از رسیدن به مقام رسالت از هیچ گناهی مبرا نیستند. برای نمونه، فخر رازی در تنزیه الانبیاء قائل به صدور گناهان کوچک و بزرگ پیش از نبوت برای پیامبران است و در پاسخ به شبهات مربوط به گناهان کبیره و صغیره برخی انبیا، همچون خطاهای برادران یوسف، آن‌ها را یا حمل بر دوران پیش از نبوت

می‌کند یا معتقد است که این افراد اساساً پیامبر نبوده‌اند. از این رو، او جواز گناهان کبیره عمدی و سهوی پیش از نبوت را برای انبیا پذیرفته است (رازی، ۱۴۰۹، صص. ۲۶-۲۷).

اکثر متکلمان و مفسران معتزله نیز همانند اشاعره معتقدند که انبیای الهی می‌توانند مرتکب گناه صغیره شوند. به باور قاضی عبدالجبار، گناهان صغیره‌ای که نفرت‌انگیز نیستند و تنها موجب کاهش ثواب می‌شوند، بر انبیا رواست و هیچ مانعی ندارد (قاضی عبدالجبار، ۱۳۸۴، ص. ۳۸۸).

در مقابل، مفسران و مؤلفان شیعی غالباً پیامبران را معصوم دانسته و گستره عصمت را شامل دوران پیش از نبوت و نیز دریافت، حفظ و ابلاغ وحی و امور فردی و اجتماعی می‌دانند. آنان بر اساس مستندات قرآنی و دلایل دیگر درصدد اثبات این دیدگاه برآمده‌اند (عبداللهی عابد و بستان افروز، ۱۳۹۵، ص. ۱۰۸).

سلفیه اما انبیا را در مقام عمل معصوم نمی‌دانند و حتی معصیت را مایه کمال و وسیله‌ای برای رسیدن به عروج معنوی تلقی می‌کنند. ابن تیمیه می‌گوید: درست است که گناه از انبیا سر می‌زند، اما آنان بر این گناهان استمرار نمی‌یابند و با توبه به مقامی بالاتر از مقام پیش از ارتکاب معصیت دست می‌یابند (ابن تیمیه، بی‌تا، ص. ۳۵).

۲-۲. عدم جامعیت در تحلیل تطبیقی

یکی از مهم‌ترین نقاط ضعف در آثار بررسی شده، فقدان جامعیت در تحلیل‌های تطبیقی است. بسیاری از این پژوهش‌ها تنها به یک دیدگاه خاص پرداخته و از بررسی همه‌جانبه دیدگاه‌های مختلف غفلت کرده‌اند. برای نمونه، مقاله «عصمت پیامبران از گناه در قرآن با محوریت دیدگاه علامه طباطبایی در المیزان» بیش از حد بر آرای ایشان متمرکز شده و کمتر به نقد آن در مقایسه با سایر مکاتب پرداخته است (فاریاب و امامی‌فر، ۱۳۹۶، صص. ۵۳-۷۶). این امر موجب شده است که تحلیل‌ها بیش از آنکه جامع و تطبیقی باشند، در چارچوب یک مکتب خاص باقی بمانند. همچنین مقاله «عصمت پیامبران در تفسیر من وحی القرآن» صرفاً به تحلیل دیدگاه فضل‌الله درباره عصمت پرداخته و هیچ‌گونه مقایسه‌ای با دیگر تفاسیر انجام نداده است (بهرامی، ۱۳۹۰، صص. ۸۳-۱۱۰).

نمونه دیگر، مقاله «عصمت خاتم پیامبران در نگاه برخی از مفسران با توجه به آیه سنقرئک فلا تنسی» است که اگرچه به ظاهر رویکردی تطبیقی دارد، اما در واقع عصمت پیامبر را

تنها به صورت جزئی بررسی کرده، صرفاً یک آیه را تحلیل نموده و با دیدگاه تعداد اندکی از مفسران به موضوع پرداخته است؛ از این رو نمی‌توان آن را پژوهشی جامع دانست (غلامی، ۱۳۸۹، صص. ۵۱-۶۸).

آثار تطبیقی دیگری نیز وجود دارد؛ مانند «بررسی تطبیقی دیدگاه مفسران درباره آیات ناظر به استغفار رسول اکرم (ص) در آیات ۱۹ سوره محمد و ۱۰۴ سوره نساء» که اگرچه دیدگاه مفسران شیعه و سنی را مطرح کرده، اما به دلیل محدود شدن به دیدگاه برخی مفسران و تنها یک آیه از میان آیات متعدد مربوط به عصمت پیامبر، جامعیت لازم را ندارد (کریمی و همکاران، ۱۴۰۱، صص. ۶۶-۸۵). همچنین مقاله «بررسی تطبیقی عصمت انبیا قبل از بعثت از دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی و فخر رازی» اگرچه تطبیقی است، اما اولاً جنبه کلامی دارد نه قرآنی - تفسیری، و ثانیاً تنها به قبل از بعثت پرداخته و نسبت به بعد از بعثت و سایر ابعاد عصمت پیامبر سکوت کرده است؛ در حالی که مسئله عصمت پس از بعثت نیز میان صاحب نظران این حوزه محل اختلاف است، نمی‌توان چنین پنداشت که پذیرش عصمت پیش از بعثت به طور ضروری مستلزم پذیرش عصمت پس از بعثت باشد (رفتاری، ۱۳۹۹، صص. ۹۵-۱۱۲).

نمونه دیگر، مقاله «بررسی دیدگاه مفسران فریقین در مورد عصمت حضرت سلیمان و پاسخ به شبهات مربوطه» است که اگرچه توانسته دیدگاه اکثریت مفسران شیعه و سنی را بیان و تحلیل کند، اما محدود شدن به یک پیامبر از میان پیامبران متعدد، مانع از آن می‌شود که بتوان بر اساس آن درباره عصمت همه انبیا اظهار نظر کرد (مظفری، ۱۴۰۱، صص. ۵۱-۸۱).

۲-۳. ناتمام بودن و ناسازگاری دیدگاه‌ها درباره حقیقت و منشأ عصمت پیامبران

با بررسی نظریه‌هایی که در موضوع حقیقت و منشأ عصمت پیامبران توسط قرآن پژوهان، متکلمان و مفسران ارائه شده است، می‌توان به اشکالات و عدم جامعیت آن‌ها پی برد. در نظریه خلق، مهم‌ترین نقد وارد بر این دیدگاه، جبرگرایی و نفی اختیار و اراده آزاد انسان است. همچنین تناقض‌گویی از دیگر اشکالات این نظریه است، زیرا از یک سو عصمت را امری جبری و از سوی خداوند می‌داند و از سوی دیگر به قدرت انسان در اطاعت پروردگار باور دارد (هاشمی تنکابی، ۱۳۹۰، ص. ۲۵).

نظریه لطف بیشتر بر آن است تا با استناد به قاعده لطف، چرایی و دلیل ضرورت عصمت را توضیح دهد، نه ماهیت و حقیقت و منشأ آن (یوسفیان و شریفی، ۱۳۸۸، ص. ۲۳).

نظریه تکامل عقلانی اگرچه با تحلیل روان‌شناختی و دسته‌بندی دقیق امیال، غرایز و توانمندی‌های ذهنی بشر قابل پذیرش است، اما با آیات مربوط به عصمت قابل اثبات نیست. این دیدگاه تنها رابطه حد اکثری میان تمامیت عقلانی انسان معصوم و عصمت را نشان می‌دهد و به رابطه علی و معلولی دائمی و جایگاه امداد، لطف و تفضل پروردگار در پیدایش و پایداری آن توجهی ندارد (قراملکی، ۱۳۸۲، ص. ۳۷۰).

بر دیدگاه اراده و انتخاب نیز نقدهایی وارد شده است؛ نخست آنکه تنها به اکتسابی یا هبه‌ای بودن عصمت اشاره دارد و منشأ آن را تبیین نمی‌کند؛ دوم، یک عمل ارادی و اختیاری دو رکن عمده دارد: علم و آگاهی، و اراده؛ درحالی‌که این دیدگاه تنها بر رکن دوم یعنی اراده تأکید کرده است؛ سوم، این نظریه عصمت را به عنوان یک ملکه اکتسابی معرفی می‌کند که روندی صعودی و اشتدادی دارد، درحالی‌که این برداشت برخلاف نظریه مشهور است؛ چهارم، اگر این دیدگاه به روایات استناد می‌کند، توضیحی در تبیین آن‌ها ارائه نداده است (سبحانی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۲۹۰).

دیدگاه علم و اراده نیز با نقدهایی مواجه است؛ نخست آنکه علم را در شکل‌گیری عصمت دخیل می‌داند اما کافی نمی‌شمارد؛ دوم، ویژگی علم مذکور روشن نشده است که آیا حصولی است یا شهودی؛ سوم، محور این دیدگاه تبیین منشأ عصمت عملی است، درحالی‌که قلمرو آن شامل عصمت نظری و اعتقادی نمی‌شود (یوسفیان و شریفی، ۱۳۸۸، صص. ۵۸-۶۷).

دیدگاه عناصر چهارگانه نیز مدلل و مستند نیست و تبیین دقیقی ندارد. هرچند برخی منتقدان خطوطی از آن را پذیرفته‌اند، اما این نظریه نمی‌تواند فلسفه عصمت را بیان کند (ری شهری، ۱۳۷۵، ص. ۲۲۰). این دیدگاه ناقص است؛ زیرا تنها عصمت از گناه را شامل می‌شود و عصمت از خطا و نسیان را در برنمی‌گیرد؛ همچنین عامل سوم آن دوران پیش از نبوت و امامت را شامل نمی‌شود؛ عامل دوم یعنی علم و بینش نیز مبهم است که آیا ذهنی و حصولی است یا شهودی و کشف حقایق؛ عامل چهارم نیز از آثار و لوازم عصمت است نه اسباب آن و حتی با مقام برخی از اولیاء تعارض دارد (سیوری، ۱۳۹۶، ص. ۳۰۲).

نظریه ملکه نفسانی نیز تمام گستره مصونیت انسان معصوم را در برنمی‌گیرد. این نظریه تنها مصونیت از گناه را تضمین می‌کند، اما توجهی برای محفوظیت از سهو و فراموشی ندارد. علاوه بر این، ماهیت و چیستی ملکه نفسانی و چگونگی پیدایش آن مبهم است و نیازمند

تحلیل‌های روان‌شناختی و علمی دقیق‌تر می‌باشد. همچنین ملکات نفسانی اگرچه غالباً پایدار و حداکثری‌اند، اما مطلق و دائمی نیستند (قراملکی، ۱۳۸۲، ص. ۳۷۲).
درنهایت، نظریه‌های روح‌القدس، طینت، توفیق، اطاعت و موهبت الهی نیز تنها عوامل کسب عصمت را بیان می‌کنند و به منشأ حقیقی عصمت اشاره‌ای ندارند.

۴-۲. عدم پرداختن برخی از آثار به روش‌های تفسیری جدید و تکیه بر روش تفسیر سنتی

اکثر آثار قرآنی مربوط به عصمت پیامبران بر اساس روش‌های تفسیری سنتی، همچون روش نقلی، روش عقلی - کلامی و روش عرفانی، به بحث پرداخته‌اند. برای نمونه، مقاله «روش‌شناسی تفسیر آیات عصمت انبیا» (خوش‌رنگ و همکاران، ۱۳۹۹) یکی از پژوهش‌های مهم در حوزه روش‌شناسی تفسیر آیات مرتبط با عصمت انبیا است. این مقاله کوشیده است با تحلیل تاریخی و تطبیقی، روش‌های مختلف تفسیری را که در سنت اسلامی برای بررسی مفهوم عصمت به کار رفته، مورد بررسی قرار دهد.

با این حال، یکی از نقاط ضعف این مقاله، عدم توجه به برخی روش‌های تفسیری جدید است که در دوران معاصر برای تحلیل عصمت مورد استفاده قرار گرفته‌اند. درحالی‌که مقاله به خوبی روش‌های سنتی مانند نقلی، عقلی - کلامی و عرفانی را بررسی کرده است، به روش‌های مدرن‌تر، همچون روش تاریخی-انتقادی، اشاره‌ای نکرده است. این روش که توسط برخی مفسران معاصر، از جمله فضل‌الله، مورد استفاده قرار گرفته، عصمت انبیا را در بستر تاریخی و اجتماعی تحلیل می‌کند. برخلاف روش‌های سنتی، این رویکرد بیشتر بر فهم کارکرد پیامبران در دوران خود تأکید دارد تا بر مصونیت مطلق آنان از خطا (فضل‌الله، ۱۴۱۹، ص. ۹۸).

۵-۲. عدم توجه به سیاق آیات در تحلیل آیات عصمت پیامبران

یکی دیگر از نقدهای مطرح‌شده در این زمینه، به روش‌های تفسیری مورد استفاده در تحلیل عصمت بازمی‌گردد. در برخی موارد، روش تفسیری به‌کاررفته در بررسی عصمت‌گزینشی بوده و آیات متشابه بدون توجه به سیاق کلی قرآن مورد استناد قرار گرفته‌اند. این مسئله در تفاسیر شیعه و اهل سنت، به‌ویژه درباره آیاتی که به‌ظاهر بر امکان خطای پیامبران دلالت دارند، مشاهده می‌شود.

برای نمونه، برخی از مفسران اهل سنت با استناد به آیه «وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى» (طه/۱۲۱) نتیجه

گرفته‌اند که پیامبران ممکن است دچار لغزش شوند؛ درحالی‌که مفسران شیعه این آیه را به معنای «ترک اولی» تفسیر کرده و آن را در تعارض با عصمت نمی‌دانند (فخر رازی، ۱۴۰۹، ج. ۳، ص. ۲۴۷؛ طباطبایی، ۱۳۷۴، ج. ۱، ص. ۲۵۸).

علاوه بر این، در تفسیر آیه ۲۴ سوره یوسف، برخی قرآن‌پژوهان عبارت «هَمَّ بِهَا» را به معنای میل و اراده طبیعی بشر به زنا دانسته‌اند. آنان بر این باورند که یوسف، به سبب میل طبیعی انسانی، هنگامی که زلیخا و فضای مهیا را دید، به او میل پیدا کرد؛ اما با مشاهده برهان پروردگار، متوجه قبح فعل شد و از ارتکاب آن منصرف گردید. صاحبان این نظر معتقدند این واقعیت نوعی مدح و ثواب برای یوسف محسوب می‌شود، زیرا علی‌رغم توانایی بر ارتکاب عمل قبیح، از آن اجتناب کرد و در نتیجه اجر بی حساب خواهد برد (شبر، ۱۴۱۲، ص. ۲۴۱؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج. ۲، ص. ۴۵۵).

در مقابل، برخی دیگر از مفسران با توجه به سیاق آیات، «هَمَّ بِهَا» را به معنای اراده دفع ضرب یا دفاع در برابر اقدام زلیخا دانسته‌اند. به باور آنان، هنگامی که زلیخا امتناع یوسف را از پذیرش خواسته‌اش دید، به ضرب و شتم او اقدام کرد. یوسف قصد داشت در صورت عدم مشاهده برهان پروردگار، از خود دفاع کند تا ضرب و شتم زلیخا را دفع نماید؛ اما اگر برهان الهی را نمی‌دید، این دفاع می‌توانست به مرگ او به دست خانواده زلیخا بینجامد. از این رو، قرآن بیان می‌کند که خداوند سوء و فحشا، یعنی زنا، را از یوسف دور ساخت (آلوسی، ۱۴۰۵، ص. ۴۰۷؛ شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳، ص. ۲۰۳).

۲-۶. تکیه بیش از حد به تأویل و تحلیل‌های فلسفی

روش‌های تفسیری متأثر از حکمت متعالیه بیش از حد به تأویل و تحلیل‌های فلسفی متکی هستند (زمانیان، ۱۴۰۳، ص. ۱۳۱) و در بسیاری موارد این تأویلات از ظاهر آیات فاصله می‌گیرند. این مسئله در نقدهایی که بر تفاسیر فیلسوفانی همچون ملاصدرا و علامه طباطبایی وارد شده، به وضوح مشاهده می‌شود. برای نمونه، درحالی‌که برخی آیات قرآن به ظاهر بر امکان خطا در پیامبران دلالت دارند، فیلسوفان صدرایی این آیات را به گونه‌ای تأویل کرده‌اند که با مبانی فلسفی عصمت سازگار باشد (منصوری، ۱۳۸۹، صص. ۱-۲۰).

ملاصدرا بر این باور است که آیات موهم عدم عصمت پیامبران و صدور قبایح از سوی ایشان باید بر «ترک اولی» حمل شود، و هر تفسیری که بیش از دیگر تفاسیر قاعده عصمت

پیامبران را حفظ کند، اولویت دارد. او در ذیل آیه ۳۵ سوره بقره می‌گوید: «وکل مذهب أفصى الی انحفاظ عصمتهم کان أولى». ملاصدرا در مواجهه با آیات مورد استناد مخالفان عصمت، پاسخ اجمالی می‌دهد که هر موردی که به صورت روایت واحد نقل شده باشد، مردود است و هرچه به صورت متواتر یا منصوص باشد، بر ترک اولی حمل می‌شود؛ همان‌گونه که نزد امامیه پذیرفته شده است. در مقام تفصیل نیز موارد متعددی از آیات مربوط به پیامبر اکرم، حضرت موسی و حضرت سلیمان را بر ترک اولی حمل می‌کند (صدرالمآلهین، ۱۳۹۸، صص. ۱۱۵، ۱۲۲).

۲-۷. نقد آثار قرآنی عصمت پیامبران با رویکرد سنتی بر اساس حکمت متعالیه

رویکرد سنتی به عصمت بر این اصل استوار است که پیامبران و امامان از هرگونه گناه و خطا مصون‌اند و این مصونیت نه تنها در دریافت و ابلاغ وحی، بلکه در تمام ابعاد زندگی شخصی و اجتماعی آنان جریان دارد. این دیدگاه که ریشه در آثار متکلمان متقدم امامیه دارد، در طول تاریخ با دفاع‌های عقلی و نقلی همراه بوده است. برای نمونه، شیخ مفید در اوائل المقالات عصمت را لطفی الهی می‌داند که خداوند به پیامبران عطا کرده و همین لطف مانع از ارتکاب گناه توسط آنان می‌شود (شیخ مفید، ۱۴۱۳، ص. ۱۲۸). سید مرتضی نیز در تنزیه الأنبياء با استناد به آیتی همچون ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ * إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ (نجم/۳-۴) تأکید می‌کند که پیامبر اسلام (ص) در تمامی رفتارها و سخنان خود از هرگونه اشتباه و لغزش مبرا است (علم الهدی، ۱۴۰۹، ص. ۱۷۳).

این دیدگاه سنتی بیش از حد بر مبانی پیشینی تکیه دارد و امکان تحلیل نقادانه سیره تاریخی پیامبران را محدود می‌سازد. در بسیاری موارد، چنین رویکردی مانع از بررسی تحولات تاریخی می‌شود و پرسش‌هایی را بی‌پاسخ می‌گذارد؛ از جمله اینکه چرا برخی گزارش‌های تاریخی از رفتار پیامبران با مفهوم عصمت در تضاد به نظر می‌رسند. برای مثال، در برخی منابع تاریخی اهل سنت به مواردی از اجتهاد پیامبر اسلام (ص) اشاره شده که پیامدهای آن مورد اصلاح قرار گرفته است. نمونه بارز آن ماجرای اسیران جنگ بدر است که بر اساس گزارش‌های تاریخی، پیامبر ابتدا تصمیم به آزادسازی اسیران در برابر دریافت فدیة گرفت، اما پس از آن آیه‌ای نازل شد که این تصمیم را مورد انتقاد قرار داد (طبری، ۱۴۱۲، ج. ۲، ص. ۳۴۵). در مقابل، علامه طباطبایی با تکیه بر دیدگاه فلسفی خود، عصمت را به‌گونه‌ای متفاوت تبیین کرده است. وی عصمت را نه صرفاً لطف الهی، بلکه نتیجه نوع خاصی از معرفت می‌داند. بر اساس این دیدگاه، پیامبران و امامان، به دلیل برخورداری از یقین حضوری نسبت

به حقیقت گناه، اساساً به آن تمایل پیدا نمی‌کنند، همان‌گونه که فرد عاقل هیچ‌گاه آتش را لمس نمی‌کند، زیرا به حقیقت سوزانندگی آن آگاه است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۱۹۸). این دیدگاه در حکمت متعالیه ریشه دارد و ملاصدرا نیز معتقد است که عصمت ناشی از علم حضوری پیامبران به خیر و شر است، نه ویژگی تحمیلی یا اراده‌ای که از خارج به آنان داده شده باشد (صدرالمتألهین، ۱۳۹۸، ص ۲۸۷).

۲-۸. نقد آثار قرآنی عصمت پیامبران با رویکرد فلسفی معاصر بر اساس حکمت متعالیه

برخی از صاحب نظران و مفسران با رویکرد فلسفی معاصر به مسئله عصمت پیامبران پرداخته‌اند، رویکردی که با نقدهای متعددی مواجه شده است. دیدگاه حکمت متعالیه درباره عصمت بیش از حد متأثر از فلسفه و عرفان است و در مواردی از چارچوب نصوص دینی فاصله می‌گیرد. به بیان دیگر، این دیدگاه می‌کوشد با بهره‌گیری از مبانی فلسفی، عصمت را تبیین کند، اما در برخی موارد این تبیین‌ها نه بر اساس نصوص دینی، بلکه بر پایه اصول فلسفی خاص شکل گرفته است که نمی‌تواند جامع، دقیق و فراگیر باشد.

برای نمونه، در رویکرد علامه طباطبایی این پرسش مطرح می‌شود که اگر عصمت پیامبران نتیجه علم حضوری آنان به حقیقت گناه باشد، پس چگونه می‌توان مفهوم تکلیف را برای ایشان معنا کرد؟ زیرا در چنین صورتی، آنان هیچ‌گاه انتخابی واقعی میان خیر و شر نخواهند داشت و اساساً امکان گناه از آنان سلب می‌شود. این مسئله می‌تواند چالش‌هایی جدی در ارتباط با مفهوم اختیار در رفتارهای پیامبران ایجاد کند (سبحانی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۱۰۸).

افزون بر این، برخی منتقدان بر این باورند که مفاهیم انتزاعی حکمت متعالیه - مانند علم حضوری، تجرد نفس و اتحاد عاقل و معقول - به سادگی قابل تطبیق با آیات قرآن نیستند. چنین تطبیق‌هایی گاه به تأویل‌هایی دور از ظاهر آیات منجر می‌شود که ممکن است با روش‌های تفسیری رایج ناسازگار باشد (خوش‌رنگ و همکاران، ۱۳۹۹، صص ۳۹-۶۲).

۲-۹. غفلت از ادله و قرائن دیگر و اکتفا به ظواهر آیات

برخی از مؤلفان در بررسی عصمت انبیا تمام تلاش خود را بر این نهاده‌اند که صرفاً بر اساس ظاهر آیات و بدون توجه به ادله عقلی و قرائن روایی، عصمت پیامبران را اثبات یا رد کنند. این رویکرد به دلیل غفلت از مبانی عقلی و نصوص مکمل، منجر به برداشت‌های ناقص و غیرجامع از آیات

مربوط به عصمت شده است. کتاب مردانی شبیه ما نوشته میرباقری و نائینی نمونه‌ای بارز از این رویکرد است. نویسندگان در این اثر تمامی آیاتی را که به ظاهر بر عدم عصمت پیامبران دلالت دارند بر ظاهرشان حمل کرده و نتیجه گرفته‌اند که پیامبران معصوم نیستند. آنان در مقدمه کتاب تصریح می‌کنند که در فصل سوم - مفصل‌ترین بخش کتاب - با استناد به آیات قرآن تلاش کرده‌اند موارد متعدد ارتکاب پیامبران به گناه یا خطا را نشان دهند. روش آنان مبتنی بر اصل «حجیت معنای ظاهر» است، اصلی که در اصول فقه امامیه مطرح شده و به باور نویسندگان، عقل نیز مستقلاً بر آن صحه می‌گذارد. بر همین اساس، بسیاری از نقدهای آنان بر تفاسیر آیات حول این محور شکل گرفته است که مفسران بدون قرینه از معنای ظاهر عدول کرده‌اند (میرباقری و نائینی، ۱۳۹۵، ص. ۳۳). نویسندگان سه دسته آیات را برای تحلیل برگزیده‌اند: نخست آیاتی که به طور مستقیم به ارتکاب گناه یا خطا توسط پیامبر اشاره دارند؛ دوم آیاتی که پیامبری غیر از پیامبر اسلام را در مظان اتهام قرار می‌دهند؛ سوم آیاتی که به ظاهر دلالتی بر گناه ندارند اما با استناد به شأن نزول یا روایات تفسیری به یکی از پیامبران نسبت داده شده‌اند.

نمونه‌ای از دسته نخست، آیه ۵۵ سوره مؤمن است: ﴿فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَبِيِّ وَالْإِبْكَارِ﴾. نویسندگان کلمه «ذنب» را به معنای ظاهری گناه دانسته و تفاسیر مفسران بزرگ همچون شیخ طوسی (خطاب به امت)، طبرسی (دستور تعبدی برای ارتقای مقام پیامبر)، فخررازی (ترک اولی یا گناه پیش از نبوت)، و علامه طباطبایی (گناه غیرعرفی متناسب با مقام پیامبر) را رد کرده‌اند؛ زیرا به زعم آنان با ظاهر لفظ «ذنب» سازگار نیست. در مقابل، نظر طبری را پذیرفته‌اند که «ذنب» را به معنای گناه واقعی گرفته و آیه را شاهدی بر وقوع گناه از جانب پیامبر دانسته است (میرباقری و نائینی، ۱۳۹۵، ص. ۳۳). نقد علمی این رویکرد آن است که با تکیه صرف بر ظاهر لفظ، از قرائن متعدد غفلت شده است؛ از جمله آیاتی که پیامبران را هدایت‌یافتگان معرفی می‌کند و هدایت با معصیت ناسازگار است، دلایل عقلی متعدد بر ضرورت عصمت، بررسی دقیق واژه «ذنب» در لغت که به معنای پیامد و آثار نیز آمده است، و نیز شواهد تاریخی و روایی معتبر همچون روایت امام رضا (ع) که شأن نزول آیه را در راستای عصمت پیامبر تبیین می‌کند. بنابراین، تفسیر ظاهرگرایانه بدون توجه به این قرائن ناقص و غیرمنطقی است.

نمونه‌ای از دسته دوم، آیه ۲۴ سوره ص است: ﴿وَوَلَّنَ دَاوُدَ إِذْ أَنَا فَتَنَاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعاً وَأَنَابَ﴾. نویسندگان اقوال مفسران را در دو دسته آورده‌اند: گروه نخست قائل به وقوع گناه برای

داوود و استغفار او به دلیل ارتکاب خطا؛ گروه دوم، مفسرانی چون طبرسی، فخررازی، فیض کاشانی و علامه طباطبایی که استغفار داوود را ناشی از خضوع، ترک اولی یا نحوه خاص قضاوت او دانسته‌اند. نویسندگان تنها دیدگاه نخست را پذیرفته و دیدگاه دوم را به دلیل عدم انطباق با ظاهر آیه رد کرده‌اند (میرباقری و نائینی، ۱۳۹۵، ص. ۶۳). نقد علمی این رویکرد نیز همانند نمونه پیشین آن است که نویسندگان با تکیه بر ظاهر آیه، از قرائن دیگر غفلت کرده‌اند. درحالی‌که روایات معتبر، شأن نزول آیه و تحلیل‌های دقیق تفسیری نشان می‌دهد که استغفار داوود نه به دلیل ارتکاب گناه واقعی، بلکه به عنوان ترک اولی یا نحوه خاص قضاوت او بوده است. بنابراین، حمل آیه بر وقوع گناه بدون توجه به این شواهد، رویکردی ناقص و غیرجامع است.

در مجموع، رویکرد ظاهرگرایانه در تفسیر آیات عصمت پیامبران، همان‌گونه که در کتاب مردانی شبیه ما مشاهده می‌شود، به دلیل غفلت از قرائن عقلی، لغوی، تاریخی و روایی نمی‌تواند تبیین جامع و علمی از مسئله عصمت ارائه دهد. نقد علمی نشان می‌دهد که تفسیر آیات باید بر اساس مجموعه‌ای از شواهد - شامل ظاهر آیات، قرائن عقلی، شأن نزول، روایات معتبر و شخصیت پیامبران - صورت گیرد تا از برداشت‌های ناقص و غیرمنطقی جلوگیری شود.

۲-۱۰. تکیه بر دلایل عقلی و در نظر نگرفتن ظاهر آیات

برخلاف مؤلفان و مفسران ظاهرگرا، برخی دیگر از صاحب نظران در حوزه عصمت پیامبران با بی‌توجهی به ظاهر آیات و تکیه صرف بر دلایل عقلی به این موضوع پرداخته‌اند. این رویکرد نیز نوعی نقیصه در بهره‌گیری از مبانی کلامی - تفسیری به شمار می‌رود و همین امر سبب برداشت‌های ناقص و غیراقناعی از آیات قرآن در مسئله عصمت انبیا گردیده است.

زمخشری در تفسیر آیه ۱۵ سوره یونس درباره درخواست مشرکان برای تغییر یا کنار گذاشتن بخشی از قرآن می‌گوید: مقصود مشرکان در هر دو تعبیر یک چیز بوده است؛ چه آنکه پیامبر (ص) قرآن را به کلی کنار بگذارد یا تنها آیاتی از آن را تغییر دهد، هدف آنان آزمودن پیامبر و نیرنگ زدن به او بوده است؛ زیرا در صورت پذیرش این درخواست، ادعای پیامبر مبنی بر الهی بودن قرآن نقض می‌شد. مشرکان هنگامی که با تحدی قرآن مواجه شدند («اگر در آن تردید دارید، مانند آن را بیاورید») همچنان در تردید بودند که آیا قرآن کلام خداست یا کلام خود پیامبر (ص). از نگاه آنان، پیامبر در شمار فصحای عرب نبود؛ پس چگونه ممکن بود کلامی بیاورد که همه فصحا از آوردن مثل آن عاجز باشند؟ از این رو، پیشنهاد تغییر قرآن را مطرح کردند

تا پیامبر را بیازمایند. زمخشری در پاسخ بیان می‌کند که این درخواست تجاوز از حد بوده و پیامبر اذعان کرده که چنین امری نه ممکن است و نه در اختیار او. آوردن چیزی دیگر یا رها کردن بخشی از قرآن مربوط به نسخ اوامر الهی است و نسخ از جانب پیامبر نیست (زمخشری، ۱۴۰۷، ج. ۲، ص. ۳۳۴).

سید قطب نیز در تفسیر همین آیه با رویکردی عقلی و اجتهادی توضیح می‌دهد که درخواست مشرکان جدی نبوده و از نادانی آنان ناشی می‌شده است؛ زیرا کسی که به حقیقت قرآن پی ببرد، هرگز چنین درخواستی نخواهد داشت. به باور او، مشرکان قرآن را همچون مهارت شعری یا رقابت‌های ادبی جاهلی تلقی کرده بودند. حال اگر پیامبر تحدی را می‌پذیرفت و قرآنی دیگر تألیف می‌کرد، چه مسئولیتی متوجه او می‌شد؟ سید قطب در ادامه برهانی عقلی بر اساس مدبریت، خالقیت و علم الهی مطرح می‌کند و می‌گوید: قرآن مانند مهارت یک شاعر نیست، بلکه دستوری است از جانب مدبر کل هستی و خالق انسان که به مصالح او آگاه است. پیامبر تنها وظیفه تبلیغ و تبعیت از وحی را دارد و تغییر آن از سوی او گناهی بزرگ است که عذاب الهی را در پی خواهد داشت (سید قطب، ۱۴۱۲، ج. ۳، ص. ۱۷۷۲).

۱۱-۲. برداشت‌های مخالف با بدیهیات عقل

برخی از مفسران و اندیشمندان قرآنی در تبیین عصمت یا عدم عصمت پیامبران با استنباطاتی غیرعلمی و مخالف با بدیهیات عقلی، با نسبت‌های ناروا ساحت پیامبران را از عصمت منزه ندانسته و آنان را گناهکار معرفی کرده‌اند. این رویکرد، علاوه بر آنکه با اصول عقلی و مبانی کلامی ناسازگار است، در بسیاری موارد به برداشت‌های غیرمنطقی و غیرقابل دفاع منجر شده است.

برای نمونه، ابن تیمیه و ابن قیم به نقل از بخاری و مسلم، روایتی از ابوهریره درباره حضرت سلیمان نقل کرده‌اند که وی سوگند یاد کرد در یک شب با صد زن خود هم‌بستر شود تا هریک پسری بیاورد که در راه خدا بجنگد. فرشته‌ای به او گفت: «ان شاء الله بگو»، اما او نگفت. در نتیجه، هیچ فرزندی، جز یک کودک، ناقص به دنیا نیامد (ابن تیمیه، ۱۴۲۵، ص. ۶۵؛ ابن قیم جوزیه، ۱۳۹۸، ص. ۴۶). این روایت از منظر عقل و واقعیت تاریخی قابل پذیرش نیست؛ زیرا بشر توانایی چنین عملی در یک شب را ندارد و تحقق آن شبیه به معجزه است، درحالی‌که محل بحث، جایگاه اعجاز نیست. افزون بر این، از نظر زمانی نیز امکان چنین کاری وجود ندارد، زیرا یک شب ظرفیت هم‌بستر شدن با صد زن را ندارد.

نظر میبیدی درباره حضرت داوود نیز مشابه است. وی نقل می‌کند که حضرت داوود صد زن داشت و پسرش حضرت سلیمان هفتصد زن، و پیامبر اسلام (ص) قوت سی مرد بود و با یازده زن با یک غسل نزدیکی می‌کرد و حتی از سوی خداوند اذن داشت تا صد زن بگیرد (میبیدی، ۱۳۷۱، ج ۸، ص ۴۸). این‌گونه نقل‌ها نه تنها با عقل و واقعیت‌های انسانی ناسازگارند، بلکه با مقام نبوت و شأن پیامبران نیز تعارض دارند.

نمونه دیگر، سخن سوراآبادی است که واژه «ظلم» در آیه «سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ» (انبیاء/۸۷) را به معنای گناه گرفته و آن را دال بر جواز صدور گناه از انبیا دانسته است (سوراآبادی، ۱۳۹۵، ص ۱۵۷۹). وی همچنین «فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ» (قصص/۱۵) را معصیت عمدی قلمداد کرده و آن را به فرمان شیطان نسبت داده است. به باور او، حضرت موسی خود به این گناه اعتراف کرده است؛ و اگر این اعتراف کذب باشد، دروغی دیگر ثابت می‌شود و در نتیجه گناه دیگری بر او مترتب خواهد بود (سوراآبادی، ۱۳۹۵، ص ۱۸۰۴).

این نمونه‌ها نشان می‌دهد که برخی مفسران با تکیه بر برداشت‌های غیرعلمی و بدون توجه به مبانی عقلی و کلامی، به نتایجی رسیده‌اند که نه تنها با اصول عصمت پیامبران ناسازگار است، بلکه با مقام و شأن نبوت نیز تعارض آشکار دارد. چنین رویکردهایی، به دلیل غفلت از قرائن عقلی، لغوی و روایی، نمی‌توانند تبیین جامع و علمی از مسئله عصمت ارائه دهند.

نتیجه‌گیری

نقد‌های وارد بر مبانی کلامی آثار قرآنی در باب عصمت پیامبران را می‌توان در چند محور اساسی دسته‌بندی کرد: نخست، تفسیر تعصبی و پیش‌داورانه است؛ بسیاری از آثار تحت تأثیر باورهای مذهبی مؤلفان شکل گرفته‌اند، به‌گونه‌ای که مفسران شیعه در تأویل آیات، دیدگاه امامیه را مفروض گرفته‌اند و متکلمان اشعری یا معتزلی نیز در چارچوب اعتقادی خود استدلال کرده‌اند. دوم، فقدان جامعیت تطبیقی است؛ اغلب تحلیل‌ها تنها در محدوده یک مکتب کلامی انجام شده و مقایسه نظام‌مند میان آرای مکاتب کمتر صورت گرفته است. سوم، تناقض در نظریه‌های منشأ عصمت است؛ نظریه‌هایی همچون «خلق»، «لطف»، «علم و اراده»، «ملکة نفسانی» و «توفیق» هریک بخشی از حقیقت را توضیح داده‌اند، اما هیچ‌کدام تبیینی جامع و فراگیر از منشأ عصمت ارائه نکرده‌اند. چهارم، غفلت از پیوند عقل و نقل است؛ برخی پژوهش‌ها با تکیه صرف بر روش

سنتی یا عقل‌گرایانه، از هماهنگی میان مبانی کلامی و قرآنی غفلت کرده‌اند. پنجم، بی‌توجهی به سیاق و قرائن قرآنی است؛ تحلیل‌گزینشی آیات بدون در نظر گرفتن بافت کلان متن، موجب برداشت‌های ناقص و گاه تعارض‌زا شده است. ششم، افراط در تأویل فلسفی یا عرفانی است؛ در برخی تفاسیر، ظاهر آیات در سایه تأویل‌های فلسفی محو گردیده و معنای نصی جای خود را به تحلیل‌های وجودی داده است. هفتم، خلط میان عصمت وجودی و اخلاقی است؛ در دیدگاه‌های فلسفی جدید، عصمت گاه به مرتبه وجودی و علم حضوری تقلیل یافته است، درحالی‌که اگر این تقلیل به نفی اختیار بینجامد، با مسئولیت اخلاقی انبیا ناسازگار خواهد بود. براینده مطالعه تطبیقی و تحلیلی آثار قرآنی درباره عصمت پیامبران نشان می‌دهد که این حوزه اگرچه از تلاش‌های علمی و تفسیری قابل توجهی برخوردار است، اما همچنان نیازمند بازسازی روشمند در سطح مبانی کلامی-تفسیری است. این بازسازی باید بر ایجاد توازن میان برهان عقل، نص قرآنی و روایت معتبر استوار باشد؛ به‌گونه‌ای که نه به غلبه عقل بر نقل بینجامد و نه به اسارت در ظاهرگرایی نقلی، بلکه با اتخاذ رویکردی جامع بتواند جایگاه عصمت پیامبران را با استناد به عقل، قرآن و سنت به‌طور هم‌زمان و هماهنگ تبیین کند.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی

مقاله هیچ‌گونه کمک مالی مشخصی از نهادهای تأمین مالی در بخش دولتی تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نکرده است.

مشارکت نویسندگان

درآماده‌سازی این مقاله، مشارکت نویسندگان به شرح زیر بوده است:

۱. رضا قاسمی‌نژاد: نویسنده مسئول و انتخاب موضوع، مطالعه و تحلیل، تبیین و تدوین مقاله؛
۲. محمد مرادی: نظارت بر محتوا و روند نگارش؛
۳. مهدی نصرتیان‌اهور: راهنمایی در تحلیل و تدوین؛
۴. سید امیر سخاوتیان: مشاور در طرح و مقاله.

اعلامیه هوش مصنوعی مولد و فناوری‌های مبتنی بر هوش مصنوعی در فرایند نگارش
در روند ویرایش شکلی مقاله از هوش مصنوعی ChatGPT استفاده شده است.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند هیچ‌گونه تعارض منافی ندارند.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان از جعل داده‌ها، تحریف، سرقت علمی و هرگونه سوءرفتار پژوهشی اجتناب کرده‌اند و این موضوع مورد تأیید آن‌هاست.

بیانیه دسترسی به داده‌ها

داده‌ها با مراجعه به لینک مقاله در نشریه آموزه‌های فلسفه اسلامی (دوره ۲۵، ش. ۳۷)، برای عموم قابل دسترسی‌اند.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه (ترجمه سید جعفر شهیدی)

۱. آلوسی، محمود. (۱۴۰۵ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲. ابن تیمیه، احمد بن عبدالحلیم. (۱۴۲۵ق). شرح العقیده الأصفهانیة. بیروت: مکتبة العصریة.
۳. ابن فارس، احمد. (۱۴۲۰ق). معجم مقاییس اللغة. بیروت: دار الجیل.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۳۷۵). لسان العرب. بیروت: دار صادر.
۵. ابن قیم جوزیه، محمد بن ابی بکر. (۱۳۹۸). شفاء العلیل فی مسائل القضاء و القدر و الحکمة و التعلیل. قاهره: دار التراث.
۶. احمدی، سلمان. (۱۳۹۹). تبیین دلائل مفهوم عصمت با نگاه‌ی به آیات قرآن. گفتمان و وحی، ۱۱، (۱۷)، ۷۵-۹۵.
۷. ایچی، عبدالرحمن بن احمد. (۱۳۲۵). شرح المواقف. مصر: مطبعة السعادة.
۸. بهرامی، محمد. (۱۳۹۰). عصمت پیامبران در تفسیر من وحی القرآن. پژوهش‌های قرآنی، (۶۵-۶۶).
۹. جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۰۷ق). الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة. بیروت: دار العلم للملایین.
۱۰. خوش‌رنگ، مجتبی، میرجلیلی، علی محمد، و شاهمرادی فریدونی، محمدمهدی. (۱۳۹۹). روش‌شناسی تفسیر آیات عصمت انبیا. الهیات قرآنی، (۱۰)، ۳۹-۶۲.
۱۱. رازی، فخرالدین. (۱۴۰۹ق). عصمت الانبیاء. بیروت: دار الکتب العلمیة.
۱۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۰۴ق). المفردات فی غریب القرآن. قم: دفتر نشر کتاب.
۱۳. رفتاری، قدسیه. (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی عصمت انبیا قبل از بعثت از دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی و فخر رازی. مطالعات تفسیر تطبیقی، (۱۰)، ۹۵-۱۱۲.
۱۴. زبیدی، محمدمرتضی. (۱۴۱۴ق). تاج العروس من جواهر القاموس. لبنان: دار الفکر.
۱۵. زمانیان، بهمن. (۱۴۰۳). حکمت متعالیه و مسئله معنادراری و عدم معنادراری در زندگی بشری. آموزه‌های فلسفه اسلامی، ۱۸ (۳۳)، ۱۳۱-۱۴۷.
۱۶. زمخشری، جارالله. (۱۴۰۷). الکشاف. بیروت: دار الکتب العربی.
۱۷. سبحانی، محمد. (۱۴۱۷ق). الهیات. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
۱۸. سورآبادی، عتیق بن محمد. (۱۳۸۰). تفسیر سورآبادی. تهران: فرهنگ نشر نو.
۱۹. سید قطب. (۱۴۱۲ق). فی ظلال القرآن. بیروت: دار الشروق.
۲۰. سیوری، فاضل مقداد. (۱۳۹۶). اللوامع الإلهیة فی المباحث الكلامیة. تبریز: شفق.

۲۱. شاه‌عبدالعظیمی، حسین. (۱۳۶۳). **تفسیر اثنی عشری**. تهران: میقات.
۲۲. شبیر، عبدالله. (۱۴۱۲). **تفسیر القرآن الکریم**. قم: دار الهجرة.
۲۳. شیخ مفید، محمد بن نعمان. (۱۴۱۳ق). **اوائل المقالات**. قم: کنگره جهانی شیخ مفید.
۲۴. صدرالمآلهین، محمد بن ابراهیم. (۱۳۹۸). **الشواهد الربوبية**. قم: بوستان کتاب.
۲۵. طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۷۴). **المیزان فی تفسیر القرآن**. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۶. طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲). **جامع البیان فی تفسیر القرآن**. بیروت: دار المعرفة.
۲۷. طیب حسینی، سید محمود، جعفری، سید سجاد، و داداش نژاد، منصور. (۱۴۰۰). بررسی عصمت پیامبر (ص) در تفسیر جامع البیان و مجمع البیان. **مطالعات تطبیقی قرآن و حدیث**، ۹ (۱۶).
۲۸. عبداللهی عابد، صمد، و بوستان افروز، محمد. (۱۳۹۵). بررسی عصمت حضرت موسی از دیدگاه قرآن. **احسن الحدیث**، ۱ (۲).
۲۹. علم‌الهدی، سید مرتضی. (۱۴۰۹). **تنزیه الأنبیاء**. بیروت: دار الاضواء.
۳۰. غلامی، اصغر. (۱۳۸۹). عصمت خاتم پیامبران در نگاه برخی از مفسران، با توجه به آیه «سنقرئک فلا تنسی». **مطالعات قرآن و حدیث سفینه**، ۲۹ (۵۱-۶۸).
۳۱. فاریاب، محمدحسین، امامی‌فر، حمید. (۱۳۹۶). بررسی عصمت پیامبران از گناه در قرآن با محوریت دیدگاه علامه طباطبایی در المیزان. **پژوهش‌های اعتقادی و کلامی**، ۷ (۲۶)، ۵۳-۷۶.
۳۲. فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). **کتاب العین**. قم: مؤسسه دار الهجرة.
۳۳. فرقانی، محمدهادی، و جهرمی، محمد. (۱۴۰۰). خوانش انتقادی انگاره عالمان غیرشیعی از عصمت انبیا با تطبیق بر نصوص قرآن کریم. **شبهه‌پژوهی مطالعات قرآنی**، ۳ (۱)، ۴۲-۷۸.
۳۴. فضل‌الله، سید محمدحسین. (۱۴۱۹). **من وحی القرآن**. بیروت: دار الملائک.
۳۵. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب. (۱۳۸۰). **القاموس المحیط**. مشهد: شرازگان.
۳۶. فیومی، احمد بن محمد. (۱۳۹۷). **المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر**. بیروت: المكتبة العلمية.
۳۷. قاضی عبدالجبار، ابوالحسن. (۱۳۸۴). **شرح الأصول الخمسة**. تهران: دار الکتب.
۳۸. قراملکی، محمدحسن. (۱۳۸۲). **کلام فلسفی**. قم: وثوق.
۳۹. کریمی، مصطفی، حاصلی ایرانشاهی، رحیم، و محمودی، مهدی. (۱۴۰۱). بررسی تطبیقی دیدگاه مفسران درباره آیات ناظر به استغفار رسول اکرم (ص). **مطالعات تفسیری تطبیقی**، ۷ (۲).
۴۰. محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۷۵). **فلسفه وحی و نبوت**. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۴۱. مظفری، مریم. (۱۴۰۱). بررسی دیدگاه مفسران فریقین درباره عصمت حضرت سلیمان (ع) و پاسخ به شبهات آن. **آلاء الرحمن**، ۱ (۲).
۴۲. منصوری، عباسعلی. (۱۳۸۹). دیدگاه ملاصدرا درباره عصمت انبیا از گناه. **اندیشه دینی**، (۳۷). شیراز: دانشگاه شیراز.

۴۳. مبینی، ابوالفضل رشیدالدین. (۱۳۷۱). **کشف الأسرار و عدة الأبرار**. تهران: امیرکبیر.
۴۴. میرباقری، محمدعلی، و نائینی، میرهادی. (۱۳۹۵). **مردانی شبیه ما**. بی‌جا: بی‌نا.
۴۵. نصیری، علی. (۱۳۸۵). **نقش پیش فرض‌ها و مبانی کلامی در فهم و تفسیر آیات قرآن**. اندیشه نوین دینی، ۲ (۵).
۴۶. هاشمی تنکابنی، سید موسی. (۱۳۹۰). **عصمت: ضرورت و آثار**. قم: بوستان کتاب.
۴۷. یوسفیان، حسن؛ شریفی، احمد حسین. (۱۳۸۸). **پژوهشی در عصمت معصومان**. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

Resources

The Holy Qur'ān.

1. *Nahj al-balāghah* (The peak of eloquence). (Shahīdī, S. J. Trans.). (n.d.). [In Persian]
2. 'Abdullāhī 'Ābed, S., & Būstān Afrūz, M. (2016). A study of the infallibility of Prophet Moses from the perspective of the Qur'ān. *Aḥsan al-Ḥadīth*, 1(2). [In Persian]
3. Aḥmadī, S. (2020). Explanation of the evidence for the concept of infallibility with a view to the verses of the Qur'ān. *Guftmān-e Wahy*, 11(17), 75–95. [In Persian]
4. Al-Ālūsī, M. (1985). *Rūḥ al-ma'ānī fī tafsīr al-Qur'ān al-'aẓīm wa al-sab' al-mathānī* (The spirit of meanings in the interpretation of the great Qur'ān and the seven oft-repeated verses). Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
5. Al-Farāhīdī, K. ibn A. (1988). *Kitāb al-'ayn* (The book of Eye). Qom: Dār al-Hijrah. [In Arabic]
6. Al-Fayyūmī, A. ibn M. (2017). *Al-Miṣbāḥ al-munīr fī gharīb al-sharḥ al-kabīr* (The luminous lamp on the unusual terms of the great commentary). Beirut: al-Maktab al-'ilmī. [In Arabic]
7. Al-Fīrūzābādī, M. ibn Y. (2001). *Al-Qāmūs al-muḥīṭ* (The encompassing dictionary). Mashhad: Shīrāzghān. [In Arabic]
8. Al-Ījī, 'A. R. ibn A. (1947). *Sharḥ al-mawāqif* (Commentary on the Mawāqif). Egypt: al-Sa'ādah Press. [In Arabic]
9. Al-Jawharī, I. ibn Ḥ. (1986). *Al-Ṣiḥāḥ tāj al-lughah wa ṣiḥāḥ al-'Arabiyyah* (The correct: crown of language and authentic Arabic). Beirut: Dār al-'Ilm lil-Malāyīn. [In Arabic]
10. 'allām al-Hudā, S. M. (2009). *Tanziyyat al-anbiyā'* (The purification of the prophets). Beirut: Dār al-Aḍwā'. [In Arabic]
11. Al-Meybodī, A. (1992). *Kashf al-asrār wa 'uddat al-abrār* (The unveiling of secrets and the promise of the righteous). Tehran: Amīr Kabīr. [In Persian]
12. Al-Mufīd, M. ibn N. (1992). *Al-Maqālāt al-ūlā* (The early essays). Qom: Kongereh-ye Jahānī-ye Shaykh Mufīd. [In Arabic]
13. Al-Nasā'ī, A. ibn S. (1968). *Sunan al-Nasā'ī*. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
14. Al-Rāghib al-Iṣfahānī, Ḥ. ibn M. (1983). *Al-Mufradāt fī gharīb al-Qur'ān* (Vocabulary of rare Qur'ānic terms). Daftar-e Nashr-e Kutub. [In Arabic]
15. Al-Rāzī, F. al-D. (1988). *'Iṣmat al-anbiyā'* (The infallibility of the prophets). Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]

16. Al-Ṭabarī, M. ibn J. (1999). *Jāmi' al-bayān fī tafsīr al-Qur'ān* (The comprehensive explanation in Qur'ānic exegesis). Beirut: Dār al-Ma'rifah. [In Arabic]
17. Al-Ṭabarsī, F. ibn Ḥ. (1993). *Majma' al-bayān fī tafsīr al-Qur'ān* (The gathering of explanation in Qur'ānic exegesis). Tehran: Nāšir Khusraw. [In Arabic]
18. Al-Ṭabāṭabā'ī, S. M. H. (1995). *Al-Mizān fī tafsīr al-Qur'ān* (The balance in Qur'ānic exegesis). Qom: Daftar-e Entishārāt-e Islāmī. [In Arabic]
19. Al-Zubaydī, M. M. (1993). *Tāj al-arūs min jawāhir al-qāmūs* (The bride's crown from the jewels of the dictionary). Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
20. Bahramī, M. (2011). The infallibility of the prophets in the interpretation of the revelation of the Qur'ān. *Journal of Qur'ānic Research*, 65–66. pp. 82–111. [In Persian]
21. Behbūdātī, Q. (2020). A comparative study of the infallibility of the prophets before the mission from the perspective of Ayatollah Javādī Āmulī and Fakhr al-Rāzī. *Comparative Interpretation Studies*, 10, 95–112. [In Persian]
22. Faḍlallāh, S. M. H. (1998). *Min waḥy al-Qur'ān* (From the revelation of the Qur'ān). Beirut: Dār al-Malāk. [In Arabic]
23. Faryāb, M. H. (2017). Investigating the infallibility of the prophets from sin in the Qur'ān with a focus on the view of 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī in al-Mizān. *Doctrinal and Theological Research*, 7(26), 53–76. [In Persian]
24. Forghānī, M. H., & Jahrāmī, M. (2022). Critical reading of the non-Shī'ī scholars' concept of the infallibility of the prophets in comparison with the texts of the Holy Qur'ān. *Theological-Doctrinal Research*, 7, 42–78. [In Persian]
25. Ibn Fāris, A. (1999). *Mu'jam maqāyīs al-lughah* (Compendium of language measures). Beirut: Dār al-Jīl. [In Arabic]
26. Ibn Manẓūr, M. ibn M. (1996). *Lisān al-'Arab* (The tongue of the Arabs). Beirut: Dār Ṣādir. [In Arabic]
27. Ibn Qayyim al-Jawziyyah, M. ibn A. B. (1978). *Shifā' al-'ālīl fī masā'il al-qaḍā' wa al-qadar wa al-ḥikam wa al-ta'īl* (Healing the ailing concerning matters of predestination, destiny, wisdom, and explanation). Cairo: Dār al-Turāth. [In Arabic]
28. Ibn Taymiyyah, A. ibn 'A. H. (2004). *Sharḥ al-'aqidah al-Iṣfahāniyyah* (Commentary on the Iṣfahānī creed). Beirut: Maktabat al-'Aṣriyyah. [In Arabic]
29. Karīmī, M., Ḥāsili Irānshāhī, R., & Maḥmūdī, M. (2022). A comparative study of the views of

- the commentators on the verses regarding the seeking of forgiveness of the Holy Prophet (PBUH). *Studies in Applied Interpretation*, 7(2). [In Persian]
30. Khūshrang, M., Mīrjalīlī, A. M., & Shāhmurādī Fereydūnī, M. M. (2020). Methodology of interpretation of the verses of the infallibility of the prophets. *Qur'ānic Theology*, 10, 39–62. [In Persian]
31. Manṣūrī, 'A. A. (2009). Mullā Ṣadrā's view on the infallibility of the prophets from sin. *Quarterly Journal of Religious Thought*, 37. [In Persian]
32. Mīrbāqerī, M. A., & Nā'īnī, M. (2016). *Mardānī shabīh-e mā: Arzyābī-ye enteḡādī-ye āmūzeh-ye 'īṣmat az dīdgāh-e 'aql* (Men like us: A critical evaluation of the doctrine of infallibility from the perspective of reason). Qom: Tebyan. [In Persian]
33. Muḡammadī Rayshahrī, M. (1996). *Falsafeh-ye wahy wa nabuwwat* (Philosophy of revelation and prophethood). Qom: Daftar-e Tablīghāt-e Islāmī. [In Persian]
34. Mullā Ṣadrā (2017). *Al-Shawāhid al-rubūbiyyah* (Divine witnesses). Qom: Būstān-i Kitāb. [In Arabic]
35. Mūsawī Moḡaffarī, M. (2022). A study of the views of the commentators of the two sects on the infallibility of Prophet Solomon (PBUH) and responses to its doubts. *Quarterly Journal of Ālā' al-Raḡmān*, 1(2). [In Persian]
36. Najafīkānī, J. (2005). The relationship between asking for forgiveness and the infallibility of the prophets. *Religious Research*, 12. [In Persian]
37. Nāṣerī, 'A. (2006). The role of presuppositions and theological principles in understanding and interpreting the verses of the Qur'ān. *Modern Religious Thought*, 2(5). [In Persian]
38. Nāṣerī, M. (2009). The gift of infallibility from the perspective of the verses. *Ma'rifat*, 19(149). [In Persian]
39. Qāḡī 'Abd al-Jabbār, A. al-Ḥ. (2005). *Sharḡ al-uṣūl al-khamsah* (Commentary on the five principles). Tehran: Dār al-Kutub. [In Arabic]
40. Qarāmālīkī, M. H. (2003). *Kalām-e falsafī* (Philosophical theology). Qom: Tushūq. [In Persian]
41. Ṣaymarī, F. al-M. (2017). *Kalām-e elāhī dar goftār-hā-ye kalāmī* (Divine theology in theological discourses). Tabriz: Shafaq. [In Persian]
42. Sayyid Quṭb, S. (1991). *Fī ṣīlāl al-Qur'ān* (In the shade of the Qur'ān). Beirut: Dār al-Shurūq. [In Arabic]

43. Sobhānī, M. (1996). *Al-Ilāhiyyāt* (Theology). Qom: Mu'assasat al-Imām al-Ṣādiq. [In Arabic]
44. Ṭayyeb Ḥusaynī, S. M., Ja'farī, S. S., & Dādāshnejād, M. (1999). Investigating the infallibility of the Prophet (PBUH) in the interpretation of Jāmi' al-Bayān and Majma' al-Bayān. *Journal of Comparative Studies of the Qur'ān and Ḥadīth*, 9(16). [In Persian]
45. Yūsufiyān, H., & Sharīfī, A. Ḥ. (2009). *Pazhūheshī darbāreh-ye 'eṣmat-e ma'ṣūmān* (A study on the infallibility of the infallibles). Tehran: Institute for Islamic Culture and Thought. [In Persian]
46. Yūsufiyān, H., & Sharīfī, A. Ḥ. (2019). *Ṣahīfeh-ye 'eṣmat* (The scroll of infallibility). Tehran: Institute for Islamic Culture and Thought. [In Persian]
47. Zamānīān, B. (2024). Transcendental wisdom and the problem of meaningfulness and meaninglessness in human life. *Islamic Philosophical Doctrines*, 18(33), 131–147. [In Persian]